

Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları

Cemal TOSUN*

ABSTRACT

Alawite Religious Course is a course in public school of different states in Germany for Alawite children. In the paragraph of The Constitution of Germany (the Number of 7/3), common character of this course that educated in the frame of state constitutions and state schools is that this course is confessional religious course. It is possible that, there are legal and educational effect from this course on Turkey over Germany and European Union. Innovators of these effects have been started seeing in the field of legal and religious education. In this article, firstly there have been informed about historical development and legal and religious educational characteristics of Alawite religious course in Germany, secondly possible effects of this course on Turkey about legal and religious educational.

KEY WORDS: Religious education, religious course, Alawite religious course, the Alawite sect, sect, Islam in Germany

Almanya'da Alevi Din Dersi'nin Tarihi Gelişimi

Alevi Din Dersi kavram ve olgu olarak yenidir. Almanya kökenlidir; hatta henüz sadece Almanyalıdır da denilebilir. Almanya'da Alevi örgütlenmesinin başlangıcı 1960'lı yılların ilk yarısına kadar inmesine rağmen Alevilerin din ve din öğretimi ile ilgili ilk talepleri 1980'lerin son yıllarına rastlamaktadır. Bunda Almanya'da misafir işçi olarak bulunma şartlarının ve buna bağlı gelişen anlayışın yanında ilk Alevi örgütlenmelerinin Türkiye'deki ateist sol örgütlenme ile ideolojik ve organik bağlantı içinde bulunmaları etkili olmuştur.¹ 1988'de Hamburg'da kurulan Hamburg Alevi Kültür Grubu (HAKG) Almanya'daki Alevilerin dini konularla açıktan ilgilenmele-

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

1 Almanya'da Alevi Örgütlenmesinin tarihsel gelişimi hakkında bkz.: Belkıs Doğan, *Avrupa Alevi Örgütlenmesi ve Alevilik Din dersleri (Almanya Örneği)*, Lisans Tezi, Ankara-2008, ss.19-50.

rinin başlangıcı olarak görülebilir. Bundan sonra alevi örgütlenmelerinde din boyutunun daha çok ve sürekli olduğu görülür. 1990'da 7 derneğin bir araya gelmesiyle Almanya Alevi Cemaatleri Federasyonu kurulmuştur. Bu Federasyon 1992'de Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu adını almıştır. 1993'te Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu kurulmuştur. Bu Alevi örgütlenmeleri Türkiye'de ve Almanya'da din ve din dersi ile ilgili yaşananlar ile paralel olarak Aleviliğin dini boyutu ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Alman okullarındaki İslam (kültürü) derslerinde yer alma isteği ile başlayan ve ayrı bir din dersi elde etmeye kadar varan süreç de böyle başlamıştır.

1980'li yılların başından itibaren Alman okullarında okuyan Türk çocuklarına Din Dersi talepleri gündeme gelmeye başladığında Alevilerin bu derslerde Alevilik konularının da yer alması istekleri duyulmuyordu; ayrı bir din dersi talepleri ise hiç söz konusu değildi. 1988'den itibaren Kuzey Ren Westfalya Eyaleti örneğinde Aleviliğin İslam derslerinde öğretime konu yapılması istekleri gündeme gelmeye başladı. Aynı talep 1991 yılında Hamburg'da da gerçekleşti. Bu istek 1999 yılına kadar İslam Dersi verilen veya verilmesi tartışılan eyaletlerde gündeme getirildi. 1998 yılında Berlin'de İslam Federasyonunun Berlin eyalet okullarında İslam Din Dersi verebileceğine yönelik mahkeme kararından sonra Aleviler de ayrı bir din dersi arayışı hazırlıklarına başlamışlar ve 1999 yılında ilk Alevi Din Dersi Programını geliştirmişlerdir. Nitekim Berlin'deki İslam Din Dersi gelişmeleri daha sonuçlanmadan Berlin Anadolu Alevileri Birliği Mart 2000'de Alevi din dersi için müracaatta bulunmuştur. Bu talebin ve hazırlıklarının "Alevi Din Dersi" kavramının başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Bu yıllarda Alevi-İslam Din Dersi nitelemesi özellikle Berlin'deki girişim ve oluşum çerçevesinde gündeme gelirken, daha sonraları Avrupa ve Almanya Alevi Birlikleri Federasyonlarının tercihi, kullanımı ve yönlendirmesi doğrultusunda İslam kelimesi kullanılmaz olmuştur.

Aleviler, İslam Federasyonu mahkeme kararıyla din dersi verme hakkı alana kadar ayrı bir Alevi Din Dersi için girişimde bulunmamışlardır. Hatta İslam Federasyonu için alınan mahkeme kararına tepkide ve karşı isteklerde bir süre başta DİTİB olmak üzere diğer Türk oluşumları ile ortak hareket etmişlerdir. Ancak bir süre sonra kendi din derslerini istemeye başlamışlardır. Taleplerini, hazırladıkları din dersi programıyla birlikte ilgili mercilere iletmışlerdir. Berlin'deki müracaatı Nisan 2001'de Kuzey Ren Westfalya, daha sonra Hessen, Baden Württemberg ve Bavyera müracaatları izlemiştir. Süreç içerisinde Baden Württemberg ve Bavyera eyaletlerinde oluşturulmak istenen ortak İslam din dersi çalışma gruplarına da

katılan Aleviler zaman içerisinde tüm ortak İslam din dersi talep ve çalışmalarından çekilerek ayrı bir Alevi din dersi talebinde kararlı olmuşlardır.

Alevilerin özellikle 1999 sonlarından itibaren ayrı bir din dersi gayretine girdikleri ve kendilerini Hıristiyanlıktaki Protestanlığa benzer bir konum ve yapıda göstermeye çalıştıkları dikkatleri çekmektedir. Bavyera ve Baden Württemberg eyaletleri kültür bakanlıklarının İslam Din Dersleri ile ilgili başvuruda bulunan cemaatlerle yaptıkları toplantılarda Alevi temsilcilerinin takındıkları tavır ve söylemleri de Alevilerin genel bir İslam din dersi içinde yer almak istemediklerini göstermektedir. Nitekim 12.03.2001 tarihinde Bavyera Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği toplantıda Bakan Müller beş müracaatçı kuruluşun bir temsilci seçerek ortak bir çalışma yapmalarını istemesi üzerine Alevi temsilcisi böyle bir temsilciyi kabul edemeyeceklerini ve kendi başvurularının diğerlerinden ayrı olarak değerlendirilmesini istediklerini belirtmiştir.² Aleviler bundan sonra bu ortak yuvarlak masa toplantılarına katılmamışlardır.

Alevilerin ayrı bir din dersi istemelerinin arkasında Alevi-ideolojik, toplumsal-kültürel ve ekonomik nedenler ile birlikte Alevi kimliğinin tanınması gibi temel nedenler bulunmaktadır. İsmail Kaplan Alevi din dersleri için aktif faaliyette bulunmalarının gerekçelerini şöyle ifade etmektedir:

“Din derslerinde Alevilik konuları, öğrencilerin Alevi öğretisini öğrenmelerinin ötesinde; Alevi öğretisinin ve kültürünün tanınması ve anlaşılması için çok önemli bir çalışma alanıdır.

Okullarda Aleviliğin konu yapılması, örgütlerin çalışmalarını doğru- dan ve olumlu yönde etkileyecektir.

Şöyle ki; her şeyden önce; okullarda Aleviliğin din dersleri çerçevesinde öğretilmesi, Alevi örgütlerinin öğretmenler ve eğitimciler tarafından tanınmasını ve ciddiye alınmasını beraberinde getirecektir. Böylece Alevi örgütleri, Alevilikle ilgili kitap, dergi, kaset, saz, semah elbisesi, video filmi gibi ders araç ve gereçlerini temin etmek ve okulların hizmetine sunmak zorunda kalacaklardır. Bu da örgütleri öğrenciler ve öğretmenler tarafından ziyaret edilen bilgi merkezleri konumuna getirecektir.

....

Uzun vadede, kiliselerle ve diğer dini kurumlarla ilişkileri artan Alevi örgütleri bu toplumda eşit koşullarda görüşüne başvurulacak kurumlar haline gelebileceklerdir.”³

2 Hasan Öğütçü, “İlkokullarda Alevilik Din Dersleri İçin Bayern’de Olumlu Adım Atıldı”, *Alevilerin Sesi*, Nr. 44-04/2001, s. 15.

Din, din dersi ve kimlik ile ilgili olarak Alevilere yapılan tavsiyeler arasında şu cümleler dikkat çekmektedir: “Dernek üyeleri, dinleri (Religion) veya mezhepleri (Konfession) sorulduğunda veya bir dilekçe yazmak durumunda kaldıklarında ‘Alevit’ veya ‘Alevitentum’ diye cevap vermelidirler. Alevi velileri okula giden çocuklarının okul kayıt fişlerine (Karteikarte) Religion: Alevit veya en azından Alevitischer Islam yazdırmalıdır. Böylece alevi kimliği mücadelesine önemli bir katkıda bulunmuş olacaktır.”⁴

Alevilerin Almanya’da kimlik kabul ettirme ve tanınma mücadelelerinin boyutunun ayrı bir dini cemaat ve hatta bazen ayrı bir din olmaya kadar uzandığı da yine aynı yazının son paragraflarında açıkça ifade edilmektedir. Bu paragraflarda 1949 ve 1991 yıllarında da aynen kabul edilen 1919 Weimarer Anayasasının 137/5. maddesinin ayrı bir din kabul edilmek için öngördüğü şartlar üzerinde durulmakta, AABF’nin bütün yönleri ile bu şartları taşıdığı belirtilmekte ve bu yolda çalışmaların sürdürüldüğü anlatılmaktadır.⁵

Kaplan, Almanya Anayasa Mahkemesinin 25.02.1987 tarihli kararında okullarda din dersleri konfessioneldir, yani doktrinerdir, mezheplere göredir, dini öğreti mezhepler üstü veya karşılaştırmalı olarak öğretilemez şeklinde hükmüne dayanarak, Aleviliğin de ayrı bir mezhep olarak okutulmasını istemektedir.⁶

Hamburg okullarındaki dinler arası din eğitimi nitelikli “Herkes İçin Din Dersi” içinde yer alan bazı Alevilik konuları sayılmazsa, Alevi din dersi ilk olarak Berlin’de 2002 yılında okutulmaya başlanmıştır. 2006 yılı başlarında Bavyera, Baden-Württemberg, Kuzey-Ren Westfalya ve Hessen eyaletleri ortak bir kararla Aleviliğin (AABF’nin) kamu okullarında din dersi isteme ve verme açısından, bir diğer ifade ile din dersleri konusunda devlete muhatap olabilecek dini cemaat olma bakımından yeterli şartları taşıdığı kararına varmışlardır. Bu karar üzerine; 2006-2007 öğretim yılında Baden Württemberg’te, 2008 yılından itibaren de Kuzey Ren Westfalya, Hessen, ve Bavyera’da bazı okullarda Alevi din dersi uygulanmaya konulmuştur. 2009–2010 yılında dersin, Aşağı Saksonya Eyaletinde denenmesi planlanmıştır. Schleswig-Holstein’da ise AABF, Alevi din dersi

3 İsmail Kaplan, Almanya’da Aleviliğin Din Derslerinde Öğretilmesi, yayımlanmamış (Hamburg, 27.2.1999 tarihli) bildiri metni, s. 1.

4 Kaplan, agb., s. 12.

5 Bkz. Kaplan, agb., s. 12,13.

6 Kaplan, agb., s. 2,3.

talebiyle ilgili mercilere dilekçe sunmuştur. Saarland ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinde henüz bir girişim olmamıştır.⁷

Almanya'da Alevi Din Dersinin Temel Özellikleri

Almanya Eyaletlerinde bazı kamu okullarında okutulmaya başlanılan Alevi din dersi Federal Almanya Anayasası'nın 7/3 maddesi⁸ doğrultusunda verilmektedir⁹. Buna göre Alevi din dersi devletin denetim ve gözetimi altında Alevi Cemaatinin temel ilkeleriyle uyumlu olarak devlet tarafından verilen bir din dersidir¹⁰. Öngörülen sayıda¹¹ istekli Alevi öğrencinin¹² bulunduğu okullarda bu dersi sunmak devletin görevi/sorumluluğu kabul edilir. Dersin öğretim programı ve kitapları Alevi Cemaati tarafından veya devletin öngördüğü işbirliği içinde cemaatle birlikte hazırlanır. Amaç ve muhteva ile ilgili söz hakkı cemaatindir; devlet muhtevaya sadece Anayasa ve kamu düzeni açısından denetim ve gözetim hakkını kullanarak müdahale edebilir. Ders din/mezhep merkezli/doktriner niteliği haizdir, konfessioneldir. Amaç ve muhtevada cemaatin söz sahibi olmasının ve seçimlik olmasının temel nedenleri de bu nitelikte yatmaktadır. Öğretmenlerin eğitiminde ve atanmasında da cemaat yetkilidir. Alevi olmayan ve muhatap Alevi Cemaati örgütünce onaylanmayan bir öğretmenin bu dersi vermesi mümkün değildir.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi Alevi Cemaati (Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu) Almanya'da eyaletlerce anayasanın öngördüğü

7 Alevitische Gemeinde Deutschland, e.V., Presseerklärung, 09.10.2008.

8 7. madde üçüncü fıkrası: "(3) Din dersi, belirli bir mezhebe bağlı olmayan okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz." Bremen ve Berlin Eyaletleri bu maddenin dışındadır.

9 Berlin bu maddeye tabi değildir.

10 Burada din dersi ve din bilgisi/kültürü dersi ayrımına dikkat çekmekte yarar vardır. Din Dersi Türkçe'de sık rastlanılan din eğitimi ve din öğretimi ayrımı tartışmalarındaki din eğitimi dersine tekabül etmektedir. Din bilgisi/kültürü ise din öğretimi ile kastedilen derse karşılık gelir. Bu iki ders arasındaki temel ayrım dersin devletin ya da cemaatin ilkeleriyle uyumlu olarak, bir diğer ifadeyle devlet tarafından ya da cemaat tarafından planlanmasındadır. Cemaatin planladığı dini bir derstir; devlet dini olanı belirleme hakkına sahip değildir. Devlet ancak din ve dinler hakkında bilgilendirme/kültürleme yapabilir. Cemaatin planladığı dersi kamu okulunda zorunlu kılmak söz konusu olamazken, devletin planladığı din bilgisi/kültürü dersi zorunlu kılınabilir.

11 Bu sayı eyaletlere göre farklılaşmaktadır ve 8 ile 12 arasında değişmektedir.

12 Seçmeli statüdeki bu ders 4 yaşına kadar veliler tarafından seçilir. 14 yaşından sonra öğrenci kendisi karar verir.

muhatap cemaat olma hakkını elde etmiş bulunmaktadır. Berlin İslam Federasyonu hariç bu hakkı elde etmiş başka bir Müslüman cemaat henüz yoktur. Dolayısıyla Almanya'da Alevi din dersi statüsünde sunulan bir İslam din dersi de henüz bulunmamaktadır. Bavyera, Badenwürttemberg, Rheinland Pfalz ve Aşağı Saksonya eyaletleri gibi birkaç eyalette adı geçen İslam dersleri deneme mahiyetinde olup muhatap cemaat yerine konulmuş geçici farklı kişi veya derneklerle işbirliği içinde yürütülmektedir.

Almanya Merkezli Alevi Din Dersi Konseptinin Türkiye'ye Muhtemel Etkileri

Almanya'daki Alevi varlığının kökü Türkiye'dendir. Misafir işçi statüsünde giden Türk vatandaşları arasında yer alan önemli orandaki Alevi de kalıcı statüsünde Almanyalı olmuş, siyasi-ideolojik ve/veya dini-kültürel varlıklarını devam ettirmek için Türkiye etkili ve merkezli başlattıkları çaba ve örgütlenmelerini giderek Almanya merkezli hale getirerek sürdürmüşlerdir. Sonuçta bir bütün olarak hepsi olmasa da Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu çatısı altında örgütlenenler önemli sayıda eyalette dini cemaat olarak tanınma ve devlete muhatap olma hakkını elde etmişlerdir. Bu hakkı din dersleri konusunda bazı eyaletlerde kullanmaya başlamışlardır. Kamu tüzel kişiliği hakkını haiz dini cemaat statüsü kazanma çalışmaları ise devam etmektedir. Bu hakkı elde ettiklerinde Katolik, Protestan ve Yahudi cemaatleri ile aynı statüye erişeceklerdir.

Aleviliğin Almanya Merkezli olarak Avrupa'da edindiği hukuki statü ve din dersi gibi kazanımların, aynı konularda bir şekilde Türkiye'ye de yansımaları kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Aleviliğin İslam içindeki ve hatta karşısındaki konumu, DİB'nin varlığı, statüsü ve Alevilerin temsili; zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi tartışmaları, Aleviliğin bu derste konu edilmesi ve/veya ayrı bir Alevi din dersi konulması talep ve tartışmalarının arkasında Almanya merkezli olarak Avrupa Aleviliği vardır. Siyasi-ideolojik ve dini-kültürel şekil ve muhtevasıyla Türkiye'den Avrupa'ya gidip süreç içerisinde Avrupa'daki siyasi, ideolojik, kültürel ve hukuki şartlara göre yeniden yapılanan/yapıl andırılan Alevilik şimdiki halde Türkiye'deki kaynağını dönüştürme çabasına girmiş intibai uyandırmaktadır. Bu çabanın en azından hukuki boyutta bazı dönüşümleri gerçekleştirerek Türkiye'deki Diyanet İşleri ve Din Eğitimi ve Öğretimindeki sistem ve işleyişi Alevilerin Almanya'da kazandıkları statü, hak ve uygulamaları elde edecek hale getirme amacında olduğunu söylemek aşırı bir iddia olmaz. Anayasanın 24. maddesi üzerindeki tartışmalar ve bu maddenin kaldırılarak

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması ve/veya aynı madde de yer alan isteğe bağlı din eğitiminin devlet okullarına isteğe bağlı din dersi konulacak şekilde yorumlanması gibi isteklerin arkasında, sadece Alevilerle sınırlı olmamakla birlikte, önemli ölçüde aynı Alevi amaçları bulunmaktadır.

Almanya'daki Alevi din dersi tür ve statüsündeki bir dersi Türkiye devleti okullarında istemek demek, okullara seçmeli ya da isteğe bağlı din/mezhep merkezli/doktriner din derslerinin girmesini istemek demektir. Bunun ciddi anlamda din eğitimsel ve hukuki sonuçları olacaktır. Din öğretimi/din dersleri açısından baktığımızda DKAB öğrenimini TC Anayasasında yapılacak bir düzenlemeyle zorunlu halden çıkarmak; ister zorunlu ifade ve hükmünü koruyup dileyenleri muaf tutmak şeklinde olsun, ister zorunluluk hükmünü ve ifadesini kaldırıp seçmeli (iki veya daha fazla dersten birini seçebilme) ister isteğe bağlı (isteyenin alıp istemeye başka seçenek sunulmaması) olsun sonuçta okula din/mezhep merkezli/doktriner, eğitici karakterli din derslerinin girmesine ciddi bir kapı aralayacaktır. Çünkü, muafiyet veya seçme hakkı tanıma ve isteğe bağlılık, hangi formda sunulursa sunulsun, mevcut DKAB dersinin bir kısım öğrencilerin din ve ahlak öğrenme ihtiyacına cevap veren ders olarak algılanmasına ve belirli bir mezhep ya da yorumun dersi olarak görülmesine zemin hazırlayacak, bu doğrultudaki iddiaların zımnen kabulü ve desteklenmesi anlamına gelecektir. Bu durumda ise ulusal ve uluslararası hukuk önünde, din öğretimi konusunda eşitlik ilkesine uymama haklı suçlaması ile karşı karşıya kalınacaktır.

İsteğe bağlı konfessionel/mezhep merkezli/doktriner derse açılan kapıdan iki önemli temel değişiklik ortaya çıkabilecektir:

1) Bu derslerin programlarını, kitaplarını artık devlet hazırlayamaz. Hazırlamaya kalkıldığı zaman laiklik ilkesini ihlal hukuki anlamda gerçeklik kazanır. Çünkü laik devlet hiçbir dinin ve mezhebinin içeriğini belirleme hakkına sahip değildir. (Bu devletin, din ve dinler hakkında bilgi vermeyi hedefleyen kültür dersleri planlamasını ve uygulamasını kapsamaz) Devlet sadece program ve kitap içeriklerinin ve işleyişin anayasaya ve kamu düzenine uygunluğu konusunda gözetim ve denetim hakkına sahip olabilecektir. Aynı husus bu derslerin öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve o dersi vermek üzere seçilmesi için de geçerlidir. Konfessionol yani din/mezhep merkezli/doktriner bir dersi, o dinin ya da mezhebinin veya yorumun inanırları verebilir ki bunu laik devlet sorgulayamaz. Laik ve/veya seküler Batı devletlerinin konfessionel din dersi uygulamalarının

genel özellikleri böyledir. Böyle bir durumda bu dersleri dini cemaatlerin (mezhep, tarikat, dini cemaat yada her çeşit dini oluşum, ki hukuken dini olmayan dünyevi cemaatler de aynı hakları haiz olmaları gerekir) tek başlarına ya da devlet ile iş birliği içinde vermelerini gerektirecektir. Türk Laikliği ve hukuku mezhep, tarikat ve diğer dini oluşumların Batı'da olduğu gibi tüzel kişiliği haiz "dini cemaat" olarak kabul etmemiştir. Hatta böyle bir tanınmayı hukuken imkansız kılmıştır. Bu da İslam'da kilise benzeri kutsal yapılanmanın olmayışı ve olamayacağı ile ilişkilidir.

İsteğe bağlı, Konfessionel yani din/mezhep merkezli/doktriner din dersleri (artık çoğul kullanılacaktır) için gerekli muhatap cemaat uygulaması Türkiye'nin laikliği ve din devlet ilişkilerini yeniden yorumlamasını, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü (tüzel kişilik kazanan dini cemaatler vakıflara devredilen mallarını isteyebilirler) dahil olmak üzere bir çok kurumun ciddi anlamda yeniden yapılandırmasını beraberinde getirecektir.

2) Dini cemaatlere böyle bir ders hakkı tanındıktan sonra, hukuken dini cemaat olma potansiyel niteliklerini haiz tüm dini oluşumların bu hakkı elde etme ve kendi din dersini isteme yolu açılacaktır. Almanya'da Alevilerin yanında, hepsi Sünni, çoğu Hanefi olmalarına rağmen farklı dini (siyasi ve/veya mistik) oluşumların (Milli Görüş, Süleymancılık) ayrı ayrı ders istemeleri bir örnektir. Sağlayacağı hukuki tüzel kişilik, tanınmışlık ve maddi-manevi getiriler hesaba katılırsa Türkiye içinde de çeşitli cemaatlerin talepleri¹³ ve uluslararası hukukta mücadeleleri gündeme gelebilecektir. Böyle bir durumda ilk akla gelenler Hanefilik, Şafii-lik, Şii-Caferilik, Alevilik ve bunlara ilaveten Bahailik, Nusayrilik, Süryanilik gibi cemaat ve dersler olmakla birlikte Hanefilik, Şafii-lik, Şii-Caferilik gibi mezheplerin tüzel kişilik oluşumları bulunmadığından bu mezheplere mensup olanların oluşturdukları cemaat ve tarikatların (Nurculuk, Süleymancılık, Nakşilik, Kadirilik vb.) bu hakkı elde etmek üzere yapılanmaları ve harekete geçmeleri daha yakın bir ihtimal gibi gözük-mektedir. Böyle bir hareketi seküler Avrupa hukuk normları destekleyecektir. Çünkü laik ve seküler hukuk anlayışları dini cemaat olma konusunda "hak", gerçek ve doğruluk ölçütlerini değil, bir dini cemaat olduklarını iddia edenlerin varlığını dikkate almaktadır. Hatta bu konuda dini olmayan dünyevi anlayış gruplarını da aynı kategoride görmektedir.

13 Sönmez Kutlu; "Farklı İnanç Grupları ve Din Eğitimi", Bkz. <http://sonmezkutlu.com/?SyfNmb=1> erişim:06.01.2010. (12-16 Ekim 2009 tarihinde yapılan Din Şurasına sunulmuş bir tebliğdir)